

Беларусь

Расія

Україна :

дыялог народаў і культур

калектыўная навуковая работа

Гродзенскі абласны
історыка-краязнаўчы клуб

Нацыянальная бібліятэка
імя Гішарска

Беларускі дзяржаўны
універсітэт

Гродзенскі цэнтр
історыка-краязнаўчых даследаванняў

Гродзенскі дзяржаўны
універсітэт

Беларускі дзяржаўны
універсітэт архітэктуры і будаўніцтва

Беларусь, Расія, Украіна: дыялог народаў і культур

Серыя
“Гістарыяграфічныя даследаванні”

Гродзенскі дзяржаўны музей
історыі рэгіяна

Гродна
2013
ЮрСаПринт

УДК 930.1(477+476+475)
ББК 63.3

Рэдакцыйная калегія:

Караў Д. У., д. гіст. н., праф. (г. Гродна, Рэспубліка Беларусь) – галоўны рэдактар
Масяненка В. В., д. гіст. н., праф. (г. Чаркасы, Украіна) – нам. галоўнага рэдактара

Борак Г. У., д.гіст.н., праф. (г. Кіеў, Украіна)
Бумблаускас А., д. габ., праф. (г. Вільнюс, Літוўская Рэспубліка)
Васіленка В. А., д.гіст.н., праф. (г. Днепрапятроўск, Украіна)
Галенчанка Г. Я., д.гіст.н., праф. (г. Мінск, Рэспубліка Беларусь)
Гарбацкі А. А., д.гіст.н., праф. (г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)
Задаражнюк Э. Р., д.гіст.н., галоўн. н. с. (г. Масква, Расійская Федэрацыя)
Карнілава Л. А., дырэктар ГДМГР (г. Гродна, Рэспубліка Беларусь)
Мартынюк А. В., к.гіст.н., дац. (г. Мінск, Рэспубліка Беларусь)
Марзалюк І. А., д.гіст.н., праф. (г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)
Мірановіч А., доктар габ., праф. (г. Беласток, Рэспубліка Польшча)
Махначова М. П., д.гіст.н., праф. (г. Масква, Расійская Федэрацыя)
Рыбак А. А., нам. дырэктара ГДМГР (г. Гродна, Рэспубліка Беларусь)
Яноўскі А. А., к.гіст.н., праф. (г. Мінск, Рэспубліка Беларусь)

Рэцэнзенты :

Верба І. У., д.гіст.н., праф. (г. Кіеў, Украіна);
Задаражнюк І.Я., д.філасоф.н., праф. (г. Масква, Расійская Федэрацыя);
Міньковскі В.І., д.гіст.н., праф. (г. Мінск, Рэспубліка Беларусь)

Беларусь, Расія, Украіна: дыялог народаў і культур / склад. Д. У. Караў, В. В. Масяненка. (Серыя
“Гістарыяграфічныя даследванні”). – Гродна: ЮрсаПрынт, 2013. - 424 с.

ISBN 978-985-90842-58-14

Аснову калектыўнай навуковай работы “Беларусь, Расія, Украіна: дыялог народаў і культур” складаюць навуковыя даследванні, прадстаўленыя ў фармаце дакладаў удзельнікаў міжнародных навуковых канферэнцый, якія былі праведзены ў г.Гродна 27 – 29 красавіка і 2 – 4 ліпеня 2012 г. на базе Гродзенскага дзяржаўнага музея гісторыі рэлігіі, Гуманітарнага цэнтра даследванняў Усходняй Еўропы і Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Даследчыкі з Беларусі, Украіны, Расіі і Польшчы разглядаюць уплыў гістарычнай навукі ў сваіх краінах на фарміраванне гістарычнай свядомасці ўсходнеславянскіх народаў у перыяд Новага і Навейшага часу, закранаюць праблемы гісторыі ўзаемаадносін народаў-суседзяў у гістарычнай памяці і прафесійнай гістарыяграфічнай традыцыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы.

Кніга разлічана як на прадстаўнікоў навуковай супольнасці, так і шырокія колы чытачоў, якія цікавяцца гісторыяй культуры народаў Усходняй Еўропы.

УДК 930.1(477+476+475)
ББК 63.3

Міжнародны беларуска-украінскі выдавецкі праект рэалізаваны ў межах дзяржбюджэтной тэмы А 39 – 11 “Замежнае беларусазнаўства XVI – пач. XXI ст.: асноўныя этапы і праблемы станаўлення і развіцця” (ДПНД “Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава. 2011 – 2015 гг.”)

ISBN 978-985-90842-58-14 (Серыя “Гістарыяграфічныя даследванні”)

© ГЦДУЕ, 2013

© ГДМГР, 2013

© ЧНУ ім. Б. Хмяльніцкага, 2013

© Аўтары артыкулаў, 2013

© Серыя “Гістарыяграфічныя даследванні”

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА.....	9
РАЗДЗЕЛ I	
УСХОДНЕСЛАВЯНСКІ СВЕТ ВЯЛКАГА КНЯЗТВА ЛІТОЎСКАГА І ЯГО КУЛЬТУРНАЯ СПАДЧЫНА Ў ГІСТАРЫЧНАЙ ПАМ'ЯЦІ НАРОДАЎ УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ	
АКАДЕМИК М. К. ЛЮБАВСКИЙ: ВЕХИ СУДЬБЫ И ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ (Д. Карев)	12
КОЛЛЕКТИВНАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ И ГЕНЕЗИС ГОСУДАРСТВЕННОСТИ: АСПЕКТЫ ВЗАИМОВЛИЯНИЯ (Б. Лепешко).....	25
ЛИТОВСКО-БЕЛОРУССКИЙ ФАКТОР В ОТНОШЕНИЯХ МОСКОВСКОГО КНЯЖЕСТВА И ОРДЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIV ВЕКА (М. Журба).....	33
«АВСТРИЙСКИЙ СЛЕД» В ИСТОРИИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ (А. Мартынюк).....	39
КОМПЛЕКС ДОКУМЕНТОВ КОНСТАНТИНОПОЛЬСКОГО ПАТРИАРХАТА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ (О. Голубев)	45
ДВА БЫТОПИСЦА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО – МАТЕЙ СТРЬЙКОВСКИЙ И АЛЬБЕРТ ВИЮК-КОЯЛОВИЧ В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ XIX – НАЧАЛА XXI ВЕКА (А. Бидная).....	52
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ XIX – НАЧАЛЕ XXI В. (Н. Козловская).....	61
СФРАГІСТЫКА ВКЛ У ПОЛЬСКОЙ, РАСІЙСКОЙ, УКРАЇНСКОЙ І ЛІТОЎСКОЙ ГІСТАРЫЯГРАФІЯХ XX–ПАЧАТКУ XXI СТ. (А. Шаланда)	74
ГРАФ КАНСТАНЦІН АЖАРОЎСКІ (1823-1893), ЗНАЎЦА ГЕНЕАЛОГІІ ВКЛ, У СВЯТЛЕ АРХІЎНЫХ ФАКТАЎ (С. Рыбчонок).....	78
ОБРАЗ ПОЛЬСКОЙ ШЛЯХТЫ И РУССКОГО ДВОРЯНСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ Ф.Г. ДУХИНСКОГО (С. Запевский).....	87
ВЫТОКИ БЕЛАРУСКАГА ЛІТВІНІЗМУ. ВОБРАЗ ЛІТВЫ Ў ГІСТАРЫЧНЫМ НАРАТЫВЕ “СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО КРАЯ” (І. Марзалюк).....	94
ВЕЛИКОЕ КНЯЖЕСТВО ЛИТОВСКОЕ В ЗАПАДНОРУССИСКОЙ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ (А. Литвинский)	101
СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО В ПРАЦЯХ М. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО (Ю. Михайлюк)	109
ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХІДНОРУСЬКОГО ПРАВА (ПРАВА ВКЛ) У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЧНОЇ ПАРАДИГМИ 1920-Х РР. (В. Масненко)	121
ВЕЛИКОЕ КНЯЖЕСТВО ЛИТОВСКОЕ И ЦИКЛИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ ИСТОРИОПИСАНИЯ В РЕЦЕПЦИИ ЛЬВА ОКИНШЕВИЧА (А. Ясь).....	131
ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ НАСЛЕДИЯ «ARCHITECTURA MILITARIS» ВКЛ В БЕЛОРУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ КОНЦА XX – НАЧ. XXI ВВ. (С. Пивоварчик).....	140

БЕЛОРУССКО-РОССИЙСКО-УКРАИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ XVI – XVII ВВ. В БЕЛОРУССКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ (90-Е Г. XX – НАЧАЛО XXI В.). (М. Колоцей).....	147
ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО: ОБЪЕКТ СОВМЕСТНОГО ИЗУЧЕНИЯ И ПУБЛИКАЦИИ ИЛИ «ЯБЛОКО РАЗДОРА»? (М. Шумейко).....	152
БЕЛАРУСЬ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ИСТОЧНИКАХ XIII – XVIII ВВ. ЗАРОЖДЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ СЛАВИСТИКИ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ СТРАНАХ. (А. Змитрукевич, Д. Карев).....	157
ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО В ЗАПАДНОГЕРМАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (50-Е ГОДЫ XX В. – НАЧ. XXI В.). (А. Змитрукевич).....	166
ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО ВО ФРАНЦУЗСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ НОВЕЙШЕГО ВРЕМЕНИ (80-Е ГОДЫ XX В. – НАЧ. XXI В.). (В. Калько).....	172
РАЗДЕЛ II	
ПРАВАСЛАЎНАЯ ЦАРКВА І ФАРМІРАВАННЕ ЭТНАПАЛІТЫЧНАЙ І ГІСТАРЫЧНАЙ СВДОМАСЦІ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКІХ НАРОДАЎ – ПЕРАЕМНІКАЎ КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНЫХ ТРАДЫЦЫЙ ВКЛ	
ЭТНОКОНФЕСІЙНІ ВЗАЄМІНІ У ВЕЛІКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛІТОВСЬКОМУ XIII-XVI СТ. У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ІСТОРИОГРАФІЯХ: МІФІ І РЕАЛЬНІСТЬ (В. Василенко).....	177
RELIGII W KSZTAŁTOWANIU ŚWIADOMOŚCI NARODOWEJ BIAŁORUSINÓW W OKRESIE WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO (A. Mironowicz).....	183
ЭТНОСОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРАВАСЛАВНОЎ ЦЕРКВІ В ПВДЕННИХ СТАРОСТВАХ КІЎСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (XVI – ПЕРША ПОЛОВІНА XVII ст.). (К. Івангородскі).....	188
ЕПИСКОП ВИКТОР (САДКОВСКИЙ) И ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ КОНЦА XVII ВЕКА (В. Ластовский).....	196
ПРАВАСЛАВНАЯ ЦЕРКОВНО – ІСТОРИЧЕСКАЯ ШКОЛА БЕЛАРУСІ XIX-НАЧАЛА XX в.: ІСТОКИ І ТРАДЫЦЫІ (В. Теплова).....	205
КОНФЕССИОНАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ БЕЛОРУСОВ В ТРУДАХ РОССИЙСКИХ ИСТОРИКОВ КОНЦА XIX – НАЧ. XX ВВ. (С. Силова).....	213
ИСТОРИЯ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ ВКЛ В ТРУДАХ РОССИЙСКИХ ИСТОРИКОВ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА (Н.М. КАРАМЗИН, Н.А. ПОЛЕВОЙ, М.П. ПОГОДИН, Н.Г. УСТРЯЛОВ) (В. Тубелевич).....	221
ПРАЗДНОВАНИЕ 900-ЛЕТИЯ КРЕЩЕНИЯ РУСИ В ГРОДНЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ В ОСВЕЩЕНИИ «ЛИТОВСКИХ ЕПАРХИАЛЬНЫХ ВЕДОМОСТЕЙ» (В. Черепица).....	227
КАНФЕСІЙНАЯ ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ XVI – XVIII СТ. У БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІЧНАЙ РЭФЛЕКСІ 2000-Х ГАДОЎ (С. Марозава).....	237
ОЦЕНКА ХРИСТИАНСКИХ ГОСУДАРСТВЕННО-ЦЕРКОВНЫХ И МЕЖЦЕРКОВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ВКЛ (1562 – 1622): ИСТОЧНИКИ И ИСТОРИОГРАФИЯ ПЕРИОДА СТРАН СНГ (М. Корзун).....	250

РАЗДЕЛ III.

БЕЛАРУСЬ – РАСІЯ – УКРАЇНА: ДЫЯЛОГ НАРОДАЎ І КУЛЬТУР. ПРАБЛЕМА ГІСТАРЫЧНЫХ І КУЛЬТУРНЫХ УЗАЕМААДНОСІН НАРОДАЎ – СУСЕДЗЯЎ У ГІСТАРЫЧНАЙ ПАМ'ЯЦІ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАГА СВЕТУ

КОНСТРУКТИВИСТСКАЯ ТЕОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИЙ: ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ МОДА ИЛИ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЕКТ? (В. Василенко).....	263
Т.Г. МАСАРИК И ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКИЕ КУЛЬТУРЫ: «РОССИЯ И ЕВРОПА» - ДО И ПОСЛЕ. (Э. Задорожнюк).....	271
ВХОЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО СОСЛОВИЯ УКРАИНСКИХ И БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЕЛЬ В СОСТАВ РОССИЙСКОГО ДВОРЯНСТВА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПО ДАННЫМ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ XIX в. (С. Заневский).....	277
БЕЛОРУССКАЯ СЛАВИСТИКА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX В.: К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРЕДМЕТА ИССЛЕДОВАНИЯ (А. Литвинский).....	288
ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ П.О. БОБРОВСКИМ БЕЛОРУССКОГО ЭТНОСА (Е. Мелешко).....	294
РУХ МУЗЕЙНЫХ КАЛЕКЦЫЙ ПАМІЖ БЕЛАРУСКІМІ І РАСІЙСКІМІ ЭТНІЧНЫМІ ТЭРЫТОРЫЯМІ (1772–1991 ГГ.) (А. Гужалоўскі).....	300
РОССИЙСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАК ФАКТОР ИНТЕГРАЦИИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX - НАЧАЛО XX ВВ.) (А. Нечухрин).....	309
ВЫСШЕЕ ЖЕНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: ОТ ОЦЕНОК ОЧЕВИДЦЕВ ДО ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ СОВРЕМЕННОИКОВ (О. Драч).....	317
СХЕМА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: ВИТОКИ І СУТЬ (І. Верба).....	329
ОТКЛИКИ «ЛИТОВСКИХ ЕПАРХИАЛЬНЫХ ВЕДОМОСТЕЙ» НА КОНЧИНУ УЧЕНОГО- СЛАВИСТА, ЛИТЕРАТОРА И ОБЩЕСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ Я.Ф. ГОЛОВАЦКОГО (1814-1888) (В. Черепица).....	333
«ОНА ИСКРЕННО ПЛЕНИЛАСЬ НА ЯРМАРКЕ БОГАТЫМИ ОБРАЗЦАМИ СТАРИННЫХ РУССКИХ ВЫШИВОК» (М. Мохначева).....	347
РОССИЙСКАЯ И УКРАИНСКАЯ ИСТОРИЯ КАК ПРЕДМЕТ ИЗУЧЕНИЯ И ПРЕПОДАВАНИЯ ПЕРВЫМИ УНИВЕРСИТЕТСКИМИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛАМИ БЕЛАРУСИ (О. Яновский).....	354
СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗА УКРАИНЫ И УКРАИНЦЕВ В РУССКОМ СОЗНАНИИ В 1920-1930-Е ГОДЫ (Е. Борисенко).....	364
«МАЛАЯ РОДИНА» КАК КУЛЬТУРНАЯ ПАМЯТЬ (А. Горбачкий).....	372
ИМПЕРАТИВЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УКРАИНЫ И БЕЛАРУСИ РУБЕЖА XX–XXI ВВ. В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ И ОБЩЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ (Ю. Присяжнюк).....	378
СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ СУПЕРЕЧНОСТІ В ОЦІНКАХ МИНУВШИНИ: СПРОБИ ДІАЛОГУ ІСТОРИКІВ НА ФОНІ ПРОТИСТОЯННЯ ПОЛІТИКІВ (В. Масенко).....	384
ПОНЯТИЕ И СОСТАВ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА БЕЛАРУСИ, РОССИИ И УКРАИНЫ (И. Мартыненко).....	393
РУССКАЯ (РУССКОЯЗЫЧНАЯ) ЛИТЕРАТУРА БЕЛАРУСИ: ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ (А. Андреев).....	404
БЕЛАРУСЬ В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОМ КОНТЕКСТЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ И США 2-й ПОЛ. XX – НАЧ. XXI ВВ. (Д. Карев, А. Дудько).....	410
АЎТАРЫ.....	419

dobrach Radziwiłłowskich (Zabludów, Nieśwież, Słuck) eksponowane stanowiska piastowali arianie (Zbigniew Morsztyn, Samuel Przykowski). Ważne funkcje pełnili bracia polscy w dobrach katolickiej i prawosławnej magnaterii¹¹⁸. Edykty królewskie na ziemiach białoruskich w sprawie usunięcia braci polskich z 1658 r. nie były w ich dobrach zawsze przestrzegane. Na pozostałych obszarach Rzeczypospolitej taka obrona innowierców skazanych na banicję nie była możliwa.

W części historiografii białoruskiej (L. Horoszka, J. Chadyka, S. Morozowa, G. Sahanowicz) powszechnie panuje pogląd o wielkim wpływie Cerkwi unickiej na rozwój świadomości narodowej jej wyznawców. Pogląd ten trudno zaakceptować zważywszy na silną łatinizację i polonizację tego obrządku na Białorusi po 1720 r. W XIX w. zlatinizowany i spolonizowany obrządek unicki nie był taktowany równoprawnie z obrządkiem rzymskokatolickim. Nie można tego zjawiska wytłumaczyć tylko walką o rząd dusz między obydwojma odłamami Kościoła katolickiego. Dobrowolna i przymusowa konwersja unitów na obrządek łaciński tkwiła w relacjach nie tylko wyznaniowych. Różnice językowe, etniczne, kulturowe pozostawały nadal barierą do równego traktowania katolików obrządku wschodniego. Nierówne traktowanie unitów dotyczyło spraw prawnych, uposażenia materialnego i życia codziennego. Zjawisko takie występowało w sytuacji, kiedy wśród duchowieństwa unickiego ukształtowała się świadomość, że są częścią duchowieństwa katolickiego. Niestety, takiego rozumienia jedności stanu duchownego nie było wśród kleru łacińskiego. Reformy synodu zamojskiego nie połączyły wschodniej i zachodniej tradycji chrześcijańskiej a doprowadziły do marginalizacji wschodniej obrzędowości i kultury. Reformy z 1720 r. wprowadziły do życia liturgicznego unitów elementy obrzędowości łacińskiej: msze czytane, odmawianie różańca, modlitwy „Anioł Pański”, święta charakterystyczne dla wyznawców Kościoła rzymskokatolickiego (np. Niepokalane Poczęcie NMP), łacińską ikonografię i wystrój wnętrza świątyni. Procesy te nie doprowadziły do równego traktowania unitów przez rzymskich katolików, ani też nie wpłynęły na umocnienie się własnej tożsamości narodowej grekokatolików na Białorusi.

Z powyższego analizy wynika, że dominujący wpływ na świadomość mieszkańców ziem białoruskich w Wielkim Księstwie Litewskim miała Cerkiew prawosławna. Cerkiew unicka i spolonizowany Kościół katolicki niewiele przyczynił się do białorutenizacji życia religijnego. Pomimo tego wszystkie wymienione wyznania włącznie w Kościołami reformowanymi i judaizmem mają swoje niekwestionowane miejsce w dziejach mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego.

УДК 94(477)''15/16'':271.2

Константин Ивангородский,
(ЧНУ, м. Черкаси)

ЕТНОСОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В ПІВДЕННИХ СТАРОСТВАХ КІЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
(XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII ст.)

В статье проанализировано этносоциальное значение Православной Церкви в южных староставах Киевского воеводства в XVI – первой половине XVII вв. Рассмотрено влияние православной веры на этносоциальное сознание населения региона.

In the article the etnosocial value of Orthodox Church in South Districts of Kyivan Province in XVI – to the first half of XVII centuries is analysed. Were examined the influence of orthodox faith on etnosocial consciousness of population of the region.

¹¹⁸ J. Tazbir, *Bracia polscy w służbie Radziwiłłów w XVII w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. III, Warszawa 1989, s. 141-158.

Виходячи на якісно новий рівень пізнання, сучасна українська історична наука потребує глибокого переосмислення тих своїх аспектів, які вимагають міждисциплінарних теоретичних і методологічних підходів. Зокрема це стосується питань, пов'язаних із етносоціальним розвитком людських спільнот, що були суб'єктами історії на теренах України й у першу чергу української етнічної спільноти. Однак ці проблеми залишаються ще досить далекими від остаточного розв'язання, що пов'язано не тільки з браком відповідних історичних джерел, але насамперед із недостатньо розробленою теоретично-методологічною основою таких досліджень, а подекуди навіть із ігноруванням цієї важливої складової наукового пізнання частиною дослідників, і в першу чергу істориками. Внаслідок же значної структурованості етносоціальних процесів, особливого значення набуває їхня регіональна специфіка та основні ідентитети, до яких без сумніву належить і релігійна ідентичність, а у випадку української спільноти – історія православної віри.

В історії Православної Церкви напевно не було більш драматичного та суперечливого періоду, ніж XVI – перша половина XVII ст. Пройшовши шлях від майже фатального занепаду, що зумовлювався втратою значення провідної духовної ланки у суспільному житті, зниженням кадрового потенціалу, економічним зубожінням, подолавши кризу розколу в Бересті й оновлення найвищої ієрархії, до справді величного відродження за «могилянської доби», яка знову піднесла Православну Церкву до рівня «національного» провідника, саме вона стала основою етносоціального відродження українців у ранньомодерну добу. Основним же територіальним осередком цього процесу стали, на наше глибоке переконання, саме південні староста Київського воєводства, що сформувалися ще в литовський час, – Черкаське та Канівське, а згодом також – Корсунське, Крилівське та Чигиринське.

Сьогодні вже не викликає сумнівів той факт, що цей регіон мав особливо вагоме значення і для Великого князівства Литовського, і для Речі Посполитої як основний укріплений тил на південних кордонах держави, де фактично відбувався український варіант реконквісти. І саме в XVI – першій половині XVII ст. Південна Київщина була тим регіоном, в якому етносоціальні процеси стали по-суті визначальними для всієї спільноти українців. До того ж ці процеси, по-перше, були могутнім консолідуючим імпульсом для всієї народності, а по-друге, зумовили корінну таксономічну трансформацію етносоціального організму українців – української народності – в українську націю. Винятковість краю на цьому етапі зумовлювалася декількома факторами і передусім геополітичним розташуванням на перетині двох світів – осілого та кочового. Це не могло не впливати на процес кристалізації етнічної самосвідомості місцевого населення та впевненості в політичній самовартості, що відобразилося насамперед в етнополітичних прагненнях та державотворчій парадигмі українського козацтва. Помітну роль у спрямованості етносоціального розвитку спільноти Південної Київщини в ранньомодерну добу відіграв і етнорелігійний чинник. Вступивши в конфліктний контакт із більш активною католицькою конфесією, православна культура встала перед необхідністю прискорити вироблення власної ідентичності. Тому невдовзі саме православ'я перетворилося на одну з найважливіших ознак етнічної самоідентифікації українців.

Неоднозначність трансформацій у православ'ї впродовж XVI – першої половини XVII ст. позначилась і на історіографічній думці, котра характеризується щодо цієї проблеми подекуди абсолютно протилежними оцінками. Так, відомий історик церкви С. Голубев вважав, що «кінець XVI – перша половина XVII ст. є найчудовішим періодом в історії Православної Церкви» [1, III]. Натомість, скажімо, Д. Дорошенко переконує, що до Люблінської унії «становище Православної Церкви було непогане, а по унії приходить до упадку й розстрою» [2, 165]. О. Левицький стверджує, що вже на середину XVI ст. лад церкви занепав [3, 46]. У свою чергу В. Липинський характеризує

цей етап як момент, «коли унія люблінська донищувала останки політичної незалежності, коли позбавлена підтримки своєї влади світської церква православна швидко падала і розкладалась» [4, 43].

Безсумнівно ознаки кризи були, але навряд чи її можна вважати надто «глобальною». Тим більше, що процес оновлення Православної Церкви, на чому акцентує увагу і сучасний російський дослідник М. Дмитрієв, розпочався ще до Берестейської унії [5, 55]. І не останнє місце в ньому, на наш погляд, посідала тогочасна порубіжна Україна, а передусім у межах Подніпров'я. Звісно, Південна Київщина в XVI – першій половині XVII ст. не виступала значним осередком релігійного життя. Однак не можна й сказати, що вона перебувала поза релігійними процесами того часу. На нашу думку, значення цього регіону для відродження Православної Церкви в Україні полягає в надзвичайно динамічному етносоціальному розвитку, що зумовлювалося діяльністю українського козацтва, в тому числі й запорозького. Підтримка ж козацтвом Православної Церкви надавала останній і чималі політичні гарантії насамперед у протистоянні з уніатством і католицизмом.

Незважаючи на певний внутрішній розлад, Православна Церква у XVI – першій половині XVII ст., особливо після Люблінської унії 1569 р., не перебувала на межі тотального занепаду. До кінця XVI ст. не був досить потужним і тиск католицизму Речі Посполитої, та її королів на православних. Досить сумнівно виглядає і теза про масове окатоличення православної шляхти на цьому етапі. Ситуацію в релігійному житті докорінно змінила Берестейська унія 1596 р. У той же час цю подію також не можна оцінити однозначно. Справді, вона зумовила розкол у Православній Церкві, позбавила її вищої ієрархії, загострила ідеологічне протистояння між конфесіями. З іншого боку, вона стимулювала нижче духовенство та прогресивних апологетів православ'я, що до цього так би мовити перебували в тенетах загальної релігійної толерантності, до активного виступу на його захист. Крім цього, унія сприяла й своєрідному моральному «очищенню» православного кліру, а також подоланню етноконфесійної стереотипізації за схемою «схизматики – руси», «католики – ляхи». Від початку XVII ст. розпочинається потужна і беззуспільна боротьба православної шляхти з уніатами на сеймах. Протягом першої чверті XVII ст. авторитет Православної Церкви стрімко зростає. Це зумовлювалося, на нашу думку, активною підтримкою православ'я козацтвом і церковними організаціями інших православних держав. Висвячення нової ієрархії, гарантії Владислава IV і харизматичні реформи Петра Могили в другій чверті XVII ст. дозволили Православній Церкві остаточно подолати кризу.

У такому середовищі розвивається у цей час і Православна Церква безпосередньо в південних старостах Київського воєводства. На жаль, до нас дійшло зовсім небагато джерел, які б проливали світло на релігійне життя в регіоні. З іншого боку, наявність цих процесів не викликає сумнівів. Про це може свідчити хоча б досить значна кількість церков у невеличких порубіжних містечках Наддніпрянщини. Так, розглядаючи цей регіон, польський історик А. Яблоновський зауважує, що в XVI ст. «зустрічаємо церкви на дуже віддалених пустинях – одним словом, на кордонах південних “черкаських”» [6, 472]. Джерела зафіксували зокрема і церкву св. Спаса на території канівського замку [7, 43]. У судовій книзі Люблінського трибуналу за 1591 р. зберігся такий запис: «...есть замки украинные: Киевъ, ... Черкасы, Каневъ и иные замки, у которыхъ есть церкви Божие; хочъ же тамъ небезпечность уставне отъ неприятелей коронныхъ, а предъ ся панове старостове духовенству хвалы Божое мети не перекажаютъ и таковыхъ утисковъ не чинятъ и заговорно въ згоде мешкають...» [8, 86].

У 1630 р. міщани Крилова спільно з ченцями Пустинно-Микільського монастиря, незважаючи на заборону старости «панее Зофии на Жолкви Яновое Даниловичовое», рішилися, «пропомневши срогости права посполитоге... отримавши

дозволене от неякого Семена Кременчука Долбни городничого Криловского, на выкопанье пещеры и збудоване церкви на горах Пивныхъ..., под чась истья неякого Тараса Козака...» [9, 835зв.]. Про значну кількість церков пише у своєму творі середини XVII ст. і син антіохійського патріарха Макарія, котрий мандрував Україною, Павло Алеппський: «Ми прибули у велике місто... Ім'я міста Лисінка. В ньому чотири (!! – К. І.) церкви... [Згодом] ми прибули в інший базар з укріпленнями, новим ровом і зі ставком, на ім'я Мадфадкан (містечко Медведин Чигиринського староства. – К. І.). У ньому три церкви: в ім'я Владичиці, св. Миколи і св. Георгія...» [10, 29,30].

Однак найбільшого розвитку в Південній Київщині дістали православні монастирі. Ця обставина пояснюється насамперед тим, що в умовах майже повної відсутності власної ієрархії значно зросла роль саме монастирів та їхніх архимандритів. Як правило, монастирі мали певні фінансові можливості та високий моральний авторитет серед населення. Тому, як справедливо зауважують О. Крижанівський і С. Плохий, фактично монастирі стали центрами боротьби за права Православної Церкви [11, 58]. Так, у Південній Київщині протягом XVI – першої половини XVII ст. були засновані Золотоніський, Ірдинський, Канівський, Корсунські – Петропавлівський і Онуфрївський, Лебедівський, Медведівський, Мотронинський, Трахтемирівський, Мошногірські – Вознесенський і Петропавлівський православні монастирі.

На думку Ю. Мариновського, майже всі з цих монастирів виникли як наслідок колонізаційного руху на цих землях [12, 18]. На наш погляд, це було пов'язано передусім із активною підтримкою в регіоні Православної Церкви українським козацтвом. Підтвердженням цьому зокрема може бути знаковість Канівського монастиря «як місця священного загибелю багатьох жертв віроломства поляків» [13, 538] і де поховані відомі козацькі ватажки Іван Підкова, Яків Шах, Самійло Кішка. Козацтво мало і важливе значення для відродження загальновідомого Мотронинського монастиря [14, 749]. За переказами, цей монастир був зруйнований монголо-татарами дощенту. І лише в 1586 р. небагаточисельні іноки, які зібралися тут, дістали благословення у Київського митрополита Іони III Протасовича на відкриття богослужіння в каплиці й, назвавши своє товариство Мотронинським скитом, жили в печерах. Згодом гетьман П. Сагайдачний сприяв побудові в цьому монастирі нової церкви і надав скиту землі й угіддя [13, 689].

Найбільш значущим же осередком Православної Церкви на теренах Південної Київщини, до того ж за волею долі якнайміцніше поєднаним із першою козацькою столицею, виступав Трахтемирівський монастир. Так, Г. Боплан, перебуваючи в цих краях, писав: «Ще нижче [Кієва] лежить Трахтемирівський монастир руських ченців, він височить серед провалля, оточений недоступними скелями. Сюди козаки звозять усе найцінніше, що мають» [15, 32]. У якості шпиталю в 1578 р. грамотою польського короля Стефана Баторія «Черехчемеровський монастир над Дніпром» був наданий реєстровому козацтву, залишаючись водночас власністю польського короля: «на розсуд і волю нашу» [16, 318]. Як відомо, у традиційному феодальному суспільстві привілеї монархів часто мали підтверджувальний характер, тобто фіксували уже усталений стан речей. Тому слід погодитись із С. Леп'явком, що вказівка на призначення монастиря (він мав виконувати роль шпиталю для німечних козаків) є лише свідченням його дійсної ролі [17, 202].

Найвідомішим архимандритом Трахтемирівського монастиря в означений нами час був Єзекіль Курцевич (швидше за все з роду волинських князів Курцевичів), вихованець падуанського університету, під орудою якого «монастир виходить на поважну й цікаву позицію політичну» [18, 403]. Адже, як зазначав М. Грушевський, «сюди заїздили київські духовні, сам митрополит навіть, щоб бути присутніми на козацькій раді, вшивати на її наради і бути в курсі козацької політики; терехтемирівські монахи були експозитурою київських кругів у самім серці козащини. Одним із симптомів зросту козащини на волости був також рух в Терехтемирівський

околиці. Козацька резиденція і козацький монастир ширилися і росли і відігравали важну роль, як посередники між новим, відродженим Києвом, і козаччиною з її новим курсом національної політики» [18, 403, 404].

Найвизначнішою ж подією всього релігійного життя південної Київщини в першій половині XVII ст. став приїзд ієрусалимського патріарха Феофана «до Трехтемирова до монастиря козацького», де він «был час не малый» [19, 86]. Тут патріарх «поклон оучинивши належний на месцах знамените Святых... в Монастыре Оуспенія Пресвятыя Богородицы [в] Трехтемирове» [20, 61 – 63]. Під егідою гетьмана Петра Сагайдачного «святійший патріарх», як свідчить Літопис Густинського монастиря, «поставив Йосифа Курцевича, ігумена тамтешнього (трахтемирівського. – К. І.), також на єпископство володимирське та берестейське, і звідтіля пішов у дорогу з великою кількістю війська; було три тисячі самих козаків із гетьманом Сагайдачним, окрім інших, – шляхетського та духовного стану...» [21, 105]. Дорогою Феофан відвідав ще й Черкаси та Канів, чим викликав неабияку тривогу польських властей.

Крім зростання політичної значущості Православної Церкви, зумовленої розвитком південних староств Київського воеводства, не менше значення мала її економічна діяльність у регіоні. Це було особливо важливим, з огляду на той факт, що сила релігійної ідентичності в ті часи була майже тотожною ідентичності етнічній. Тому від економічного престижу церкви залежав і престиж Південної Київщини, і всієї української народності. Останні ж дослідження стосовного економічного розвитку церкви засвідчили, що, на відміну від решти українських територій, на Київщині, заручившись підтримкою козацтва, Православна Церква продовжувала зберігати значний економічний потенціал і в перші десятиліття після Берестейської унії, тоді як скрізь спостерігалася економічне ослаблення, внаслідок зміни правового статусу церкви [22, 15]. Водночас зосередження в розпорядженні церкви великих земельних володінь і значної кількості залежних селян, зокрема в регіоні, що досліджується, дозволили їй у другій половині XVI – першій половині XVII ст. проводити самостійну економічну політику.

Безпосередньо в південних старостах Київського воеводства землеволодіння Православної Церкви в першу чергу належало монастирям: Києво-Печерському, Пустинно-Микільському, Трахтемирівському. Так, Лавра в регіоні володіла Арагеевим і Радіоновим. Пустинний монастир – Савінін, Колтягасвим, Сорклаковим, Конончою, Черленковим, Яриловим і Клімятином, а також уходами в Білобережжі [23, 550]. Трахтемирівський – Каменкою, Чекмаковим, Мокарінін [24, 7]. Загалом же в Київському воеводстві Православна Церква володіла 6,6 % усього селянства [22, 20]. В цьому відношенні вона виступає звичайним феодалом у тогочасній соціальній структурі. Тому не дивно, що церква тут інколи не видає збіглих селян, що видно зокрема зі скарги шляхтича Н. Корчевського в Київському гродському суді за 1622 р. [25, 1 – 2]. Основним джерелом зростання церковних володінь були пожертви феодалів за заповітом, як це зробили свого часу, наприклад, староста Остафій Дашкевич [26, 100] або боярин Михайло Павша [27, 1].

Нерідко як великий землевласник Православна Церква у межах південних староств Київщини досить часто вступала у суперечки за землю з іншими феодалами, як це було в 1623 р., коли пан Лешневський «гвалтовно напав на добра церкви неподалік Канева, на ґрунти Колтугаєвські...» [28, 632]. Нерідко церква і сама виступала ініціатором збройних наїздів на сусідів. Так, у люстрації Київського воеводства 1622 р. відзначено: «Села Колесіца, Романки; слобод[у] Букрин... після смерті кн. Януша Острозького... ценці відібрали для Трахтемирова» [29, 131].

Декількома роками раніше стався випадок, який засвідчив, що агресивна позиція Православної Церкви-феодала багато в чому зумовлювалася протекторатом козаччини. Як відзначено у скарзі шляхтича Федора Суцанського-Проскури від 12 червня 1618 р. на ченців Трахтемирівського монастиря, останні, «...пославши мощно квалтомь

Козаковъ и Мещанъ, в Терехтемирове мешкающихъ, на тую маетность ихъ, село Григоревъ, оную зъ моци владызы скаржачогагося одняли, и его зъ спокойного держанья квалтовне и безправне выбили и вытиснули; дворъ, млынъ и инъшое будованье дворищное на себе взяли, и до маетности своее Трехтемировское привернули...» [30, 237]. Отже, Православна Церква в Південній Київщині аж ніяк не перебувала в стані економічного занепаду, а навпаки, виступала досить потужним феодальним сегментом місцевого соціуму, що безперечно впливало на зростання її етносоціального престижу в очах і звичайних посполитих, і православної шляхти, і українського козацтва.

У південних старостах Київського воєводства Православна Церква мала й так би мовити віросповідний імунітет. Свідченням цьому, на наш погляд, може бути той факт, що, коли місцеві старости спробували впливати на релігійне життя в регіоні, безпосередньо тодішній київський воєвода князь Костянтин Острозький у 1591 р. суворо заборонив це: «...иждъ деи вы тамъ... въ юрисдикцию и въ справы духовныи ся вдаете, роспусты малжествъ чините: што вамъ не належить справовать, только врядови духовному. Естли то такъ естъ, теды бысте того чинити не мели, а ни ся годить» [31, 41]. Так само старостам заборонялося «вступать в грунты» монастирських землеволодінь [32, 186 – 186зв.]. У випадках же, коли церква втягувалася у суперечку зі світськими елементами, староста (або і сам монарх) виступав суддею в таких справах [33, 40].

Порубіжна специфіка Південної Київщини наклала також свій відбиток і на внутрішню мілітаризацію Православної Церкви. Це виявилось зокрема в тому, що на території церковних маєтків існували оборонні замки, не враховуючи також монастирських фортифікацій. Так, у Київському воєводстві наприкінці XVI ст. було побудовано укріплення в маєтках єпископів у Дорогинці, Плисові, Фастові, Чорногородці; митрополитів – у Плесецькому. Також фінансували побудову фортифікацій Київський Печерський монастир у Василькові, Трахтемирівський – у Монастирку [34, 64 – 65]. Крім оборони від нападів татар, подібна мілітаризація сприяла, на нашу думку, також більш упевненому становищу Православної Церкви у тогочасних феодальних суперечках, що, з іншого боку, сприяло її економічному зміцненню.

Потрібно відзначити і значну релігійну толерантність на цьому етапі в межах регіону, що розглядається. Оскільки його населення було достатньою мірою поліетнічним, постільки в етносоціальній структурі краю безперечно були представники й інших конфесій. На нашу думку, ця обставина вимагала у складних умовах порубіжжя культивування постійної взаємної терпимості, адже тільки вона могла підтримувати нормальний розвиток місцевого соціуму. Свідченням цього може бути зокрема, згадувана в XVI ст. послом австрійського імператора до запорожців Еріхом Лясотою, «стара татарська мечеть» у гирлі Тясмину [35, 102]. Щоправда це був чи не єдиний регіон у тогочасній Україні, де не було жодної церкви католицької. Це підтверджував у 1627 р. і польоцький архієпископ, згідно твердження якого, «в тих краях нема багато католиків» [36, 293]. Вперше у межах регіону католицький клір згадується лише в 1636 р., коли джерела зафіксували ксьондза-езуїта С. Броневського, але аж у Переяславі [29, 220]. Загострення ж напруги в першій половині XVII ст. порушує міжконфесійну рівновагу і на цих землях, які виступали до того ж і осередком визвольних змагань українців.

У цьому контексті варто зупинитися й на певному парадоксі, що виник у зв'язку з цим у південних старостах Київського воєводства. На нашу думку, відсутність тут безпосередньої католицької опозиції Православній Церкві зумовила надзвичайну релігійну напругу, що, здавалося б, не мала виникнути в краї, внаслідок відсутності самих церковних організацій католиків і уніатів. У той же час джерела фіксують тут майже не «етноконфесійну істеріку» православних «людей українних». Цей парадокс, проте, можна пояснити тим, що загальне зростання етносоціальної напруги в Речі

Посполитий на цьому етапі «вносилося» на ці землі нескінченними потоками мігрантів із західних і північних областей України, котрі мріяли тут про вільне господарювання та козакування. Відсутність же у регіоні прямих етнічних і конфесійних контактів, яка підсилювалася чутками, і зумовлювала зростання етнорелігійної напруги в цьому своєрідному «останньому притулку волі». Тому й не дивно, що в краї постійно поширювалася думка, буцімто «поляки хотят православную веру разорить и церкви поломать, а казаков всех, и жон их, и детей побить, а дастольных казаков и мещан привести в свою лятцскую веру» [37, 159].

Водночас слід зауважити, що в Південній Київщині безпосередньо верства духовенства не була досить чисельною, а більшу його частину становили ченці. Хоча від початку XVII ст. його кількість поступово збільшується. Загалом же Православна Церква мала в цей час близько 11 тис. священників [38, 165]. Однак, незважаючи на те, що ієрархія Київської митрополії вся була шляхетською за походженням, джерела свідчать і про те, що в регіоні, який досліджується, подекуди «попи такі бідні, що для того, щоб заробити собі на шматок хліба, мусять власними руками обробляти землю» [39, 237].

Особливо ж етносоціальне («національне») значення православного духовенства зростає тут у другій чверті XVII ст. Адже нова ієрархія від 1620 р. стала досить престижною в очах українців, які становили до того ж більшість у лавах православного кліру. Звідси безсумнівно і сприйняття останнього як носія «народних традицій», що за умов етноконфесійної домінанти у тогочасній ментальності набувало справді «національного» значення, котре виявлялося зокрема в ототоженні вже сучасниками подій релігійної й етнічної ідентичностей. З іншого боку, це дає нам підстави вважати православне духовенство, зокрема й південних староств Київського воеводства, найважливішим «консерватором» української етносоціальної свідомості впродовж XVI – першої половини XVII ст.

Таким чином, можна констатувати надзвичайну значущість регіону для тогочасного процесу відродження Православної Церкви. Адже недарма і Петро Сагайдачний, і Петро Могила намагалися відновити церкву насамперед у межах Київщини [40, 60]. І якщо роль духовно-організаційної складової відігравав безпосередньо Київ, то південна частина воеводства виступала в якості політичного гаранта цього процесу. Так, і Ісайя Копинський – перемишльський єпископ – у своєму листі до московського патріарха Філарета від 4 грудня 1622 р. зауважував, що православні «не имама, где приклонити головы своя, все zde на Украине (тобто, на порубіжжі. – К. І), во пределе Киевском сотесняемся, отовсюду гонение, отовсюду нужде, отовсюду беда, не имама откуды что нужных взяти [крім, як звідси]» [37, 27 – 28]. Водночас, завдяки козацтву, котре опікало Православну Церкву, зростає авторитет і самого регіону як її захисника. Це фіксують і тогочасні документи. Так, із запису в щоденнику переговорів під Смоленськом московського посольства з комісарами Речі Посполитої від 15 грудня 1615 р. ми дізнаємося, що «...присылал деи гетман Желковской к запорожским черкасом, чтоб они шли к нему (допомогти відтіснити татар. – К. І), и черкасы отказали, к Желковскому не пошли... А не пошли для того, что их хотят ляхи в свою ляцкую веру привести, и в Киеве ляхи руские церкви все попечатали. А в ыных в порубежных местех печатать не смели, что их побють черкасы (!!! – К. І)» [41, 89-90]. Тому саме сюди в 1616 р. відправилася депутація православних священників, які «послали от себя семь князей (ксьондзів. – Ред.) в Черкасы, чтоб их веру ляхи не порушили, чтоб им против ляхов стояти заодин» [41, 92].

Підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що становище Православної Церкви в межах південних староств Київського воеводства протягом XVI – першої половини XVII ст. не можна оцінити однозначно чи як позитивне, чи як негативне. Разом із тим порубіжна специфіка регіону досить помітно позначилася на еволюції церковної організації православних та на її етносоціальному значенні. Окрім значної

мілітаризації церкви і передусім монастирів, місцеве православне духовенство виступало фактично монополістом у віросповідній сфері, внаслідок відсутності в краї інших церковних організацій. Не викликає сумнівів і той факт, що саме з цього регіону розпочинається «етнополітичне» відродження Православної Церкви, що безперечно пов'язано з потужним протекторатом щодо останньої українського козацтва. Щоправда проблема відносин козацтва і Православної Церкви ще й досі залишається малодослідженою й суперечливою щодо оцінювання в історіографії. З огляду на це, можна припустити, що ця проблема є досить перспективною і зокрема стосовно розгляду її у межах релігійної парадигми козацтва в південній Київщині у переддень Хмельниччини.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Голубев С. Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). – Т. 1. – К., 1883.
2. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2 т. – Т. 1. – К., 1991.
3. Левицкий О. Предисловие // Архив Юго-Западной России (далі – Архив ЮЗР). – Ч. 1. – Т. 6. – К., 1883.
4. Липинський В. Релігія і церква в історії України. – К., 1995.
5. Дмитриев М. Изменения в идейной и культурной жизни Речи Посполитой в эпоху Реформации и православное общество // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – первой половине XVII в. – Ч. 1. – М., 1999.
6. Jablonowski A. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijów – Braclaw) // Źródła dziejowe. – Т. XXII. – Warszawa, 1897.
7. Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.). – К., 1891.
8. Архив ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. – К., 1883.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі – ЦДАУК). – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 8.
10. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским. – Вып. 2. – М., 1897.
11. Крижанівський О., Плохий С. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 3. – К., 1994.
12. Маринівський Ю. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. – Черкаси, 1997.
13. Похилевич Л. Сказания о населённых местностях Киевской губернии. – К., 1864.
14. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich. – Т. 6. – Warszawa, 1885.
15. Боплан Гійом Л. Де. Опис України. – Львів, 1990.
16. Volumina legum. – Т. 2. – Petersburg, 1859.
17. Леп'яко С.А. Трахтемірів і козацька реформа Стефана Баторія // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали П'ятих Всеукраїнських історичних читань. – К.; Черкаси, 1995.
18. Грушевський М.С. Історія України-Руси в 11 т., 12 кн. – Т. 7. – К., 1995.
19. Киевская летопись // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К., 1888.
20. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. – Т. 2. – К., 1846.
21. Літопис Густинського монастиря («Літописець про першопочаток і створення святої обителі монастиря Густинського...») // Пам'ять століть. – 1996. – № 2.
22. Головата Н. Землеволодіння та економічна діяльність православної церкви в другій половині XVI – першій половині XVII ст. на Правобережній Україні: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997.
23. Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. – Т. 1. – Одесса, 1912.

24. Владимирский-Буданов М. Церковные имущества в юго-западной России XVI века // Архив ЮЗР. – Ч. 8. – Т. 4. – К., 1907.
25. ЦДІАУК. – Ф. 221. – Оп. 1. – Спр. 80.
26. Архив ЮЗР. – Ч. 7. – Т. 1. – К., 1886.
27. ЦДІАУК. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 12.
28. Źródła dziejowe. – Т. XXI. – Warszawa, 1894.
29. Źródła dziejowe. – Т. V. – Warszawa, 1877.
30. Архив ЮЗР. – Ч. 3. – Т. 1. – К., 1863.
31. Акты, относящиеся к истории Западной России (далі – АЗР). – Т. 4. – СПб., 1851.
32. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. ДА(301). – Спр. 595.
33. АЗР. – Т. 2. – СПб., 1848.
34. Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – середина XVII ст.). – К., 2001.
35. Лясота Еріх. Щоденник // Жовтень. – 1984. – № 10.
36. Голубев С. Петр Могила... – Т. 1. – К., 1883. – Приложения.
37. Воссоединение Украины с Россией: Док. и мат. в 3 т. – Т. 1. – М., 1953.
38. Ульяновский В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 2. – К., 1994.
39. Борьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): Збір. док. і мат. / Упор. С. Гринів та ін. – К., 1988.
40. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження // Бібліотека журналу «Пам'ятки України». – Кн. 2. – К., 1990.
41. Документи російських архівів з історії України. – Т. 1. – Львів, 1998.

УДК 271.2(477)“18”

Валерій Ластовский,
(КНУКИ, г. Киев)

ЕПИСКОП ВИКТОР (САДКОВСКИЙ) И ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ КОНЦА XVIII ВЕКА

В работе рассматривается использование в международной жизни конца XVIII века религиозного фактора как способа политического давления в отношениях между Россией и Речью Посполитой.

In this article discusses the use of the international life of the late eighteenth century, the religious factor as a way of political pressure in the relations between Russia and Rzecz Pospolita.

В период Семилетней войны (1756-1763) Россия как государство впервые получило возможность, хотя и неудачно, влиять на международную политику в Европе и быть одним из ее решающих факторов. В дальнейшем эта роль постепенно укреплялась за счет поиска адекватных влиятельных союзников и создания силового давления на соседей. Первой жертвой России на этом пути стала Речь Посполитая. А одним из методов, использованных Россией и ее союзниками было давление в решении так называемой проблемы диссидентов с использованием деятельности православной оппозиции.

С 1755 г. роль форпоста в этом деле исполнял епископ моголевский Георгий Конисский (1717-1795), с 1783 г. ставший архиепископом Белорусским. Но его деятельность была довольно ограничена территориальными рамками. Именно поэтому она нуждалась в усилении. В 1785 г. была произведена реорганизация православных церковных структур на Украине и создана новая система. Центр активной церковной жизни был перемещен на Правобережную Украину.